

Тетяна Яцечко-Блаженко

Іван Рудянин

МІСТО КРЕМЕНЕЦЬ У ДАВНЬОРУСЬКИЙ ПЕРІОД

Територію, де нині розташоване м. Кременець, люди заселяли ще у давні часи. Процес становлення м. Кременця як у часовому, так і в просторовому вимірах мав багато етапів, як і міста, що існували на Волині в той самий період. Писемні джерела переконливо свідчать, що Кременець у період свого найвищого розвитку за соціально-економічною, адміністративною, політичною, церковною і самоврядною ознаками дійсно відповідав міському статусу.

Про його значимість говорить той факт, що він згадується у Руському літописі кілька разів як неприступне місто в XIII ст. Великі розміри і досить щільна забудова сприяли тому, що він став помітним центром Волинського регіону.

Із усіх дат, які претендують на першу згадку про місто, варто виділити чотири основних: 1064, 1073, 1226, 1227 рр. Як бачимо, усі вони належать до періоду XI–XIII ст.

Першою ймовірною датою появи міста є 1064 р., як вважають у деяких польських джерелах, в цей момент розпочинається історія давнього Кременця. У цьому році Кременець начебто перейшов у власність польського короля Болеслава Хороброго (1058–1079). Інша дата – 1073 р. як перша – згадка фігурує у записах польського монаха-мандрівника XVII ст. Шимона Окозького [1, 42]. За його версією, король Болеслав Сміливий, вирушивши на допомогу родичеві князю Ізяславу, проти якого в Києві вибухнуло повстання, нібито тоді дорогою підійшов до Кременця, але здобути його не зміг. Однак тодішній володар міста і замку Дениско Мокосій добровільно уступив їх Болеславу Сміливому. За це король дав йому Грамоту, якою підтвердив за родом Мокосіїв право на вічне володіння Кременцем та його замком [2, 85]. Підтримує цю версію пізніше польське джерело, в якому в 1073 р. Кременець був власністю руського боярина Дениски [6, 40].

Ряд авторів як рік першої згадки про Кременець подають 1226 р., адже тогочасне місто вони напряму пов'язують із постаттю угорського короля Андрія [7, 14]. У Галицько-Волинському літописі під 1227 р. читаємо: “А звідти пішов король (угорський) Андрій до Теребовля, і пішов до Тихомля і взяв Тихомль. Звідти пішов до Крем'янця і бився під Крем'янцем, і багато угрів побили й поранили”. Отже, ця згадка свідчить про те, що під стінами міста руські дружини розгромили об'єднані сили угорських та польських військ під командуванням короля Андрія, коли замком володів тесть Данила Галицького Мстислав Удатний. Згодом Кременецький та інші замки Волині були у власності князя Василька, молодшого брата Данила Романовича. Боротьба з уграми продовжувалась далі. Літопис Руський описує події ранньої весни 1233 р., коли Андрій знову із раттю пішов на Галицько-Волинську Русь. Війська Данила з'єдналися з братовими воїнами коло Шумська, перейшовши р. Вілію [3]. У цитованому уривку Галицько-Волинського літопису двічі місто названо Крем'янець, через “я”.

Відомості руських літописів дають підстави вважати, що, очевидно, місто виникло у XII ст. Однак єдиною достовірною датою першої згадки про Кременець треба вважати 1227 р., зафіксований у Галицько-Волинському літописі XIII ст.

Літописні згадки XIII ст. є першими згадками про місто. Однак археологічні розкопки, як у самому місті, так і в його околицях, дозволяють відсунути дату закладання міста на значно ранішу. Цікаво, з якої території розпочалась забудова міста у давні часи? Існує версія, що перший город в Кременці виник на стрімкій високій Замковій горі ще до нападів монголо-татар у XIII ст.

Ще одним вагомим свідченням розвитку міста у цей період є знахідка проф. Шандрика 1930–1931 рр., а саме скарб – монета аспер з написом “AR TRAPEZUNT” династії Комнінів (1204–1461), який датується XIII ст. [6, 100].

Сам замок міг бути першим укріпленим поселенням, а згодом із збільшення кількості населення життя міста перекинулось на сусідні гори – Черчу, Дівичі та сучасну територію міста.

На першому етапі він, напевно, не був ще кам'яним, а був побудований із дерева та землі, так само, як і його найближчі сусіди Луцьк і Володимир.

У XIII ст. у Кременці на зміну насипному валу, рову й дерев'яному рубленому частоколу, які переважали у X–XII ст., приходять захисні мури, що призвело до розвитку Кременця як міста-фортеці. Захисні споруди міста у XIII ст. свідчили про нові способи ведення військових дій, зокрема таких, що базувалися на стратегії і тактиці нападу. Каменоломна артилерія та стінобитні знаряддя зумовили ще більше укріплення, зміцнення стін і башт. Розрахунок на дальність польоту стріл, а невдовзі й кам'яних ядер, змусив споруджувати стіни вищими, а самі фортеці просторішими, завдяки чому їхні силуетні обриси стають ще більш виразними, фундаментальними, статечними. В уразливих місцях будували башти, якими сполучали між собою муровані і рублені стіни. З двору вони мали вигляд зрубів-городень (клітей), на яких влаштовували поміст для воїнів. Оборонні споруди Кременця у XIII–XIV ст. мали характерні ознаки, які зберігалися протягом наступних століть. Це була наявність ровів, валів, стін – дерев'яних чи мурованих, в'їзних брам [5, 140].

Свідченням того, що на Замковій горі тривалий час вирувало повноцінне життя, є згадки існування давньої церкви на горі, яка була побудована в часи Київської Русі. Крім того, маємо пізніші відомості про існування колодязя. Тобто, як бачимо, усе необхідне для проживання було у перших поселенців Кременця суто на Замковій горі. З якого матеріалу був побудований перший город на горі?

Якщо врахувати той факт, що пізніше замок був спалений, то ймовірно, із дерева, якого на горі його завжди було вдосталь. І тому в разі пошкодження оборонних споруд їх можна було швидко відновити. Гірше б сталося під час пожежі, тоді все було б вщент знищене. Подібна ситуація могла призвести до того, що людям довелося б шукати інше місце. Ймовірно, спалення першого замку й могло стати поштовхом для кременецького населення будувати місто у долині під Замковою горою. Хоча, не

виключено, що воно могло вже й тоді паралельно існувати на тій території.

Цілком певним є те, що не лише замок, а й саме місто постало у давні часи. Адже якщо глянути на схему міста, то видно, що вона нагадує форму хреста. Ймовірно, якщо місто будувалось після прийняття християнства, то такий план міста міг би бути своєрідним захистом для віруючого населення від нападів чужинців. Чотири передмістя Кременця ділять місто на чотири сторони світу. На кожному із передмість повинна була бути брама, тобто на момент небезпеки брами закривались і город був повністю закритий для непрошених гостей. Крім того, місто, як і замок, було оточене валами і ровами.

Сьогодні важко уявити архітектурне обличчя давньоруського Кременця. Усі його деталі неможливо реконструювати через брак історичних джерел. Очевидно, що, як і більшість літописних міст Русі, він міг традиційно складатися не з одного, а з двох основних частин – укріпленого ядра у вигляді княжого дитинця та прилеглої посадської зони. Напевне також, що дитинець обіймав верхні обшари теперішньої Замкової гори, тоді як посадська частина, напевне, була відносно невеликою і могла обіймати досить затиснуту ділянку землі на перешийку, можливо, навіть у вигляді укріпленого пригорода з автономізованою фортифікаційною системою. Разом з тим, не можна відкидати можливість того, що внаслідок топографічних особливостей місцевості певна частина посадської зони могла не мати безпосереднього зв'язку з дитинцем, розташовуючись значно нижче по рельєфу в межигір'ї, ближче до джерел води та комунікаційних шляхів.

Як свідчать деякі дослідники, перший християнський храм у Кременці був споруджений саме на обшарі дитинця і майже напевне був дерев'яним, оскільки версія про масштабне муроване будівництво в давньоруському Кременці немає під собою надійного доказового підґрунтя. Подібне припущення дуже схоже на правду, хоча й не маємо літописних згадок про сам храм у “кременецькому граді”.

Отже, як бачимо із літописних даних, початки історії Кременецького замку відносяться до періоду Давньої Русі-України.

Кременецький замок був центром життя літописного “града”. За всю багатовікову історію існування Кременця, через зруйнування в різні часи було побудовано кілька замків, кожен з яких існував у різний період. Але все ж таки зрозумілим є, що перший замок і город на Замковій горі був побудований у IX–XII ст. із дерева й землі.

Примітки

1. *Теодорович Н. И.* Город Кременец Волынской губернии. Церковно-исторический очерк. – Почаев, 1890. – 70 с.
2. *Гуцал П. З.* Тернопільщина в першій половині XVII ст. // Тернопілля: сторінки історії. – Тернопіль, 1995. – С. 83-97.
3. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: Ил. справ.-кат.: В 4 т. – Т. 4 / Редкол. Ю. С. Асеев (отв. ред.) и др. – К. : Будівельник, 1986. – 325 с.
4. *Цинкаловський О.* Стара Волинь і Волинське Полісся: Краєзнавчий словник. – Від найдавніших часів до 1914 р. – Вінніпег : Тов-во “Волинь”, 1984. – Т. 1. – 600 с.
5. *Synkalowski A.* Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. – Warszawa, 1961. – 256 s.
6. Katalog wystawy wołyńskiej. – Warszawa, 1935. – 127 s.
7. Krzemieniec / Wyd. Krzemieniecki Oddział P. T. K. – Ogólnopolski komitet uczczenia Juliusza Słowackiego w Krzemieńcu. – Wilno, 1939. – 32 s.
8. *Niesiecki Ks.* Casper. Korona Polska – Lwów, 1740. – Т. 3.